

MINYA KÁROLY

Krúdy párnovellája

A hírlapíró és a halál, valamint az Utolsó szivar az Arabs Szürkénél

A párnovella vagy ikernovella sajátos műfaja a szépirodalomnak. Összehasonlítását és korrelatív megfeleltetését, azaz a kölcsönös viszonyításukat, a párhuzamok és az ellentétek egybefűzését maga a szerző kínálja. A legegyszerűbben úgy határozhatjuk meg, hogy ugyanaz a történet elmesélve más nézőpontból, más szempontból. Azonban ennél összetettebb a műfaj.

A hírlapíró és a halál, valamint az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* című műveknek, a két történetnek természetesen ugyanaz a témája: egy párbaj résztvevőinek a készüldése. A központi hősök (az újságíró és az ezredes) is azonosak. Krúdy maga is többször párbajozott, nyilván ő is átélte a készüldés izgalmait. A történetekben talán épp ezért kerülnek előtérbe az előzmények, az összecsapást megelőző lélektani folyamatok. Sőt kizárólag erről szólnak – némi „körítéssel”. A párbaj lefolyása nem témája az elbeszéléseknek, s a végkimeneteléről is csak közvetve „értésül” az olvasó. Az epilógusból tudjuk meg, hogy a párbaj porondján az ezredes maradt holtan.

Krúdynak ez a párnovellája más szempontból is besorolható. „Krúdy nagyjából az 1920-as évek közepétől kezdte írni azokat az elbeszéléseit, melyeknek hősei a vendéglői vagy a kocsmasztal mellett keresik a megoldást (az álmegoldást?) életük problémáira, az evés-ivásba, de még inkább az arról való elmélkedésbe menekülve az önmagukkal való szembenézés elől. A kortársi és a későbbi kritika »gyomornovelláknak« vagy »evőnovelláknak« nevezi ezeket az írásokat. [...] Részben, de csak részben idesorolható a két híres ikernovella: *A hírlapíró és a halál – Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* (1928), melyek ugyanazt a történetet mondják el kétféleképpen, két különböző nézőpontból.”¹ Azért csak részben, mert elsősorban a Szürke Arabsban történik meg az ételek és az étkezés krúdys leírása, A hírlapíró és a halálban sok az egyéb történés emellett. Ez utóbbiban a kaszinót cikkében megsértő fiatal újságíró – Széplaki Titusz – „előkészületeiről” tudósít az elbeszélő. A korábban sohasem párbajozó fiatalember úgy gondolja, hogy a számára végzetesnek tűnő párbaj előtt legalább egy jót eszik. Uri ételt rendel a Kersántz vendéglőben, és a párbajsegédeivel elmegy az Orfeum kávéházba is. Az evés, valamint az Olgától, a kasszírnőtől kapott „miskájér-kalap” és

¹ KEMÉNY GÁBOR: Bevezetés a nyelvi kép stilsztikájába. Budapest, 2002. Tinta Könyvkiadó, 197.

a botesernyő, azaz úri lét kellékei, az éjszakai pezsgőzés, valamint az idegenekkel (a suszterinas, a szabó, Munk úr) szembeni „úri” viselkedés önbizalommal töltik el, és a párbajban legyőzi ellenfelét, az ország legjobb céllövőjét.

Az *Utolsó szivar* főszereplője a párbaj másik résztvevője, az ezredes. Nevét nem árulja el az elbeszélő, mindkét történetben csak monogramját és rangját ismeri meg az olvasó: P. E. G. szolgálaton kívüli huszár ezredes, aki nem mellesleg a város legjobb céllövője. Az Arabs Szürkébe tér be délután civilbe öltözve, nem katonaruhában. Jóízűen eszegetve-iszogatva arra készül, hogy párbajban megöljön egy újságíró, mivel a pimasz firka, a „kófic”, a „nyavalyás tintafaló”, a „nyomorult”, a „szegény ördög” tollhegyre tűzte a Tiszti Kaszinót. Ő is evéssel készül a párbajra. A Kaszinót képviselő híres céllövő oda megy enni, ahol feltételezése szerint a fiatalember is gyakran megfordul. Ezért bemegy a henteshez tepertőért, beül az Arabs Szürkébe, az egyszerű emberek, munkások, bérkocsisok kocsmájába. Ezek a cselekedetei tekinthetők akár úgy is, hogy a hírlapíró szintjére süllyed, lealacsonyodik ellenfeléhez, mintegy előre vezekel leendő gyilkosságáért. Önreflexióiban, monologizálásában, beszélgetéseiben folyamatosan indokolja, magyarázza tettét. A szerző narrációi is ezt jelzik. Ez kezdetben számára egy különös kísérlet, játék, szórakozás, azonban észrevétlenül és fokozatosan valóban átalakul minden, a kísérlet visszafordíthatatlanul jól sikerül. Pedig voltak intő jelek, azonban ezek nem zavarják az ezredes: ahogy belemelegszik az evésbe („*fertelmes, soha nem érzett éhség*” fogja el), ahogy sorra rendeli a közönséges ételeket (pörkölt, húsmaradék) és a sört, sajátos metamorfózison megy keresztül, mint az átváltozástörténetek hősei. Fokozatosan elveszti valódi, úri (nappali) énjét, azonosul a maga kitalálta szereppel: szóba elegyedik, tréfálkozik a pincérrel, udvarol a szakácsnőnek, s nosztalgikus vágy ébred benne „elveszett ifjúsága” iránt. Egyre jobban érzi magát, élvezi a helyzetet, s nem veszi észre, hogy álarca többé már nem álarc, szerepe saját elfeledett, eltemetett énje. Míg az ezredes álruhába, azaz civil ruhába öltözik, hasonlóan cselekedik az újságíró is, azonban ő épp fordítva: ünneplő ruhába öltözött, ezek kellékei is megvannak, a már említett kalap és bot. A kocsmá közönsége éppúgy találgatja, hogy ki lehet ő, mint az ezredes esetében.²

Az elbeszélés fő motívuma – mint korábban említettem – az evés, az ételek. Itt azonban nem az evés gyönyöre, az ételek elfogyasztásának öröme, az ízek élvezete áll a középpontban – az evés valójában az átváltozás útja, tehát az alaptörténeteknek megfelelően az a „mágikus módszer”, melynek segítségével a hős, amivé akar. Az ezredesnek szinte minden gondolata az evés körül forog, ez idéződik föl ifjúkorából (a prófunt, az elmaradt pezsgős vacsorák), az evésről beszél a kocsmárosnéval és a csaposlegénnyel, a sör, a tepertő és a pörkölt ízéről elmélkedik, élvezettel eszi a retket, szalámimaradékot, miközben a Kaszinóban fogyasztható rákokról, osztrigárról cseveg. A beszélgetésekben állandóan arra próbálja fölhívni a figyelmet, hogy ő nem az, akinek látszik, büszke arra, hogy álruhája „felismerhetetlenné teszi”, s lovagiasan kifizeti az ideges fiatalember pálinkáját [ti. a hírlapírót] és a törött poharat.

² <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/magyar-nyelv-es-irodalom/irodalom/irodalom-11-osztaly/krudy-gyula/utolso-szivar-az-arabs-szurkenel-a-novella-ertelmezese>

A két történetben – a korrelatív megfeleltetésnek helyt adva – több ponton is fölfedezhetők párhuzamok, ellentétpárhuzamok és azonosságok. A fő motívum mellett például az ezredes kellékei között is ott van a vadászkalap és a boternyő, mindkét novellában Jánosnak hívják a pincért, mindkét főhős törekvése az, hogy azonosuljon az ellenfél világával, sőt mindkettejük sorsa azonos abban, hogy tévednek. Az ezredes azt hiszi, hogy áruhája ellenére felismerik, hogy „... őt az egész város ismeri”, pedig a csaposlegénynek meg sem fordul a fejében, hogy a hullaszállító által emlegetett ezredessel azonosítsa a délutáni vendéget; a hírlapíró abban reménykedik, hogy híressé lehet, jobbra fordul sorsa, ha életben marad, de egy fél mondat jelzi, hogy ebből semmi nem vált valóra („...talán még manapság is él, ha ugyan meg nem halt”).

A leglényegesebb kapcsolat a két történetben a fiatalember felbukkanása az Arabs Szürkében. Krúdy mindkét történetben szerepelteti a korabeli Budapest jellegzetes figuráit, alkalmazza az *anekdotikus jellemzés* módszerét (mellékszereplők bemutatása, utalások), illetve az *Utolsó szivar...*-ban szerepel egy Vajda-anekdota is (állítólag a hentesnének ajándékozta versesköteteit a költő, s ő azok kitépett lapjaiba csomagolja a tepertőt).

Az ezredesnek rutinfeladat ez a sokadik összecsapás. Ugyanakkor szokatlan készletést érez arra, hogy megismerje ellenfelének világát, ezért megpróbálja beleképzelni magát a hírlapíró helyzetébe, mindennapjaiba.

Mindkét novella tragikomikus történet. Nemcsak a szereplők jelleme, viselkedésük, a halálközelséghez való viszonyulásuk is ellentmondásos. Az elbeszélő Krúdy szenvtelenül, fanyar, gunyoros közönnyel tudósít az eseményekről, nem foglal állást, nem érez együtt főszereplőivel. A történetek zárata a tragikus elem fölerősítése helyett „az élet megy tovább” közhely szintjére jelentékteleníti az esetet, a halált.³

A *hírlapíró és a halál* sokkal szerteágazóbb a cselekményű, valamint a szereplők száma is nagyobb. Az *Arabs Szürke* leírásokban bővelkedő, kevés cselekményű, néhány szereplős mű.

Az elbeszélés lélektani fordulatát az ezredes átváltozása jelenti, melynek utolsó fázisa, hogy az ezredes is kér ugyanabból a pálinkából, amit a hírlapíró ivott. Az átváltozás folyamatában nemcsak játékszerepével válik azonossá, ellenfelével szembeni fölényét is elveszti, és a *negatív átváltozástörténetek* logikájának megfelelően nem képes „visszaalakulni önmagává” (az erre való „kísérlet” a szivarra gyújtás), bűnhődni kell, végső soron önmagát ítéli halálra.

Az átváltozás olyannyira sikerül, hogy az ezredes valójában szerepet cserél leendő áldozatával, a túlélő pedig haláraitélttel. Nemcsak kipróbálja a hírlapíró szokásait az ezredes, hanem rááll annak az érzelmi hullámhosszra. Az emocionális hasonulás mutatója az, hogy ízlett neki a lenézett életforma, mindenből a „vége”: a megkozmasodott pörköltmaradék, a szalámicsutka, disznóhúsmaradék, az előző napról megmaradt, állott sör a hordó alján. Az alantasabb létformában kapott örömekre Mérei Ferenc a következő analógiát találta: „Gregor Samsa, Kafka *Átváltozás* című novellá-

³ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Metaforikus szerkezet Kosztolányi Caligula és Krúdy Utolsó szivar az Arabs Szürkénél című szövegében. In: SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: A regény amint írja önmagát. Budapest, 1998. Korona Nova Kiadó, 65.

jának a hőse óriási bogárrá változik. Bogárként mászkál a falakon és a mennyezeten. Rövid idő alatt eljut oda, hogy függni a mennyezeten, bogármódra himbálózni a mennyezethez tapadt lábain – ez szórakozást, örömet, boldogságot jelent neki. Átváltozását ez tette teljessé. A bogár test kiegészül a bogár örömmel.”⁴

Majd megpróbálja visszavenni az ezredes az eredeti státuszát azzal, hogy olyan szivarra gyűjt rá, amilyenre „az Arabs szürke fennállása óta nem gyűjtottak rá ebben a helyiségben.” Rangjához, eddigi szerepéhez méltó tárgy alkalmazása történik meg. Azonban ez nem sikerül, nem varázsvessző a szivar, a végzetes szerepcserre negligálása nem történhet meg úgy, mint a mesében: valaki átváltozik, majd varázslatos módon visszaváltozik.

A művek korrelatív egybevetése több rétegben megtörténhet. Mindkét novellában központi szerepet kap az étkezés és az étel – igaz, főként a Szürke Arabsban. A motíváló, státuszszimbólumot kifejező tárgyak megegyeznek: a kalap és a bot. Az öltözék viszont már ellentétesen feleltethetőek meg: az ezredes ál-, illetve civil ruhában van, a hírlapíró fekete galléros köpönyegbe öltözött, olyanba, „amilyenben a regényhősök vannak a múlt században. Kihajtós inggalérja volt és csipkés kézelője. Fehérpetyyes kék nyakkendő hanyagúl volt a nyakán megkötve és a mellénye teremtuccse hímezett, fehér mellény volt – mintha az összes ruhadarabokat valamely színházból kérte volna kölcsönbe.” Ezenkívül szűk fekete nadrágban volt és magas sarkú nőies cipőben. Szintén ellentétként jelentkezik, hogy az ezredesnek csak a monogramját ismerjük (P. E. G.), a hírlapírót viszont teljes nevén (Széplaki Titusz). A tökéletes szerepcserét mindkettőjüknél az átöltözés, álruhába bújás teremti meg. A Hírlapíró és a halál sokkal szerteágazóbb a cselekményű, a helyszínek sorrendben a következők: a Ferenci kávéház, az úton, a Kersántz kiskocsmá, újra a Ferenci kávéház. Ezzel szemben az *Arabs Szürke* egyetlen helyszínen játszódik – kis kitéréssel a hentesnél –: a címbéli Arabs szürkéhez címzett kiskocsmában.

Az időtartam az *Arabs Szürké*ben mindössze néhány óra a párbaj előtt, viszont a krúdys leírások jóval terjedelmesebbek. A hírlapíró és a halál cselekménye viszont az előző napon indul, jóval hosszabb időtartamú. Ebből következően ez utóbbiban a szereplők száma is nagyobb. Mindkét cím utal a halálra, *Az utolsó szivar az Arabs szürkénél* cím felidézi a bibliai utolsó vacsora jelenetét, a halál előtti szorongás pillanatát. *A hírlapíró és a halál* cím tárgyyszerű, tényszerű, és csupán a novella végén derül ki, hogy ellentétben az elvárttal, kire vonatkozik a fizikai értelemben vett halál.

Krúdy Gyulának ez a párnovellája tekinthető az ikernovellák prototípusának. A már említett többszintű megfeleltetés, az átváltozás mint toposz megjelenése a műben az események váratlan kimenetelével némi misztikumot is hordoz magában. Mindeközben jobbra-balra indáznak a jellegzetes Krúdy-asszociációk, és egy rejtély is nyitva marad a két mű egybevetése után: Miért nem jelenik meg *A hírlapíró és a halál*ban Széplaki Titusz, mint ahogy ez megtörtént az *Utolsó szivar az Arabs Szürkénél* című novellában?

⁴ MÉREI FERENC: Azonosítás és szerepcseré az Arabs Szürkében. In: HANKISS ELEMÉR (szerk.): A novellaelemzés új módszerei. (A szegedi novellaelemző konferencia anyaga. 1970. április 9–11.) Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó, 11–18.